

SALTUKLU EMİRLERİ'NDEN "ZİYAEDDİN GAZİ" İÇİN HAZIRLANMIŞ TEZHİPLİ BİR YAZMA

Yrd. Doç. Dr. Şeyda ALGAÇ*

XI. yüzyıl sonlarında, Türk akınlarıyla Müslümanlaşmaya başlayan Anadolu'da kurulan ilk Türk beyliklerinin yoğun savaş ortamına rağmen kültür ve sanata olan ilgileri, yakınlıkları günümüze ulaşabilen eserlerinden anlaşılır.¹ Ancak bu beyler adına telif ve istinsah edilen kitaplar, oluşturulan kitap koleksiyonları hakkında ise bilgilerimiz oldukça sınırlıdır.

II. 494-498 (1101-1105) tarihleri arasında İbnu'l-Kemal olarak ünlenen İlyas b. Ahmed el-Kayscri tarafından telif edilen "Keşfu'l-Akabe," Danişmendoğulları devletinin kurucusu Melik Ahmed Gazi'ye ithaf edilmiştir.² Nizami-i Gencevi de "Mahzenü'l-Esrar" adlı eserini Mengüçüklü beylerden Fahreddin Behram Şah adına yazmış, bey de ona çok değerli hediyeler ve bağışlar göndermiştir.³ XII. yüzyıl sonlarında ise Artuklu beyliği yönetimindeki Diyarbakır'da 140.000 cilt kitap bulunmaktadır.⁴ Artuklu emirleri için istinsah edilmiş kitaplar, diğer beyliklere oranla daha fazla sayıda günümüze gelmiştir.⁵ Bu kitapların arasında sanat değeri yüksek minyatürlü yazmalar da vardır.⁶

Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü No. 3646'da bulunan, Saltuklu emirlerinden Ziyacddin Gazi için hazırlanmış bezemeli bir eser ise bize bu

* Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü

¹ Oktay Aslanapa, **Anadolu'da İlk Türk Mimarisi**, Başlangıcı ve Gelişmesi, Ankara, 1991, s.6-30, 96-99.

² Ahmet Ateş, "Hicri VI-VIII (XIII-XIV). Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", **Türkiyat Mecmuası**, VII-VIII, İstanbul, 1945, s. 122-124; Mikail Bayram, **Anadolu'da Telif Edilen İlk Eser: Keşfu'l-Akabe**, Konya, 1981, s.12.

³ İbn Bibi, **El Evamirü'l- Ala'ıye Fi'l-Umuri'l Ala'ıye (Selçukname)**, I, Çeviren: Mürsel Öztürk, Ankara, 1996, s.92.

⁴ Zeren Tanındı, **Türk Minyatür Sanatı**, Ankara, 1996, s.3.

⁵ A. Süheyl Ünver, "Dioskorides'in Renkli Minyatürü ve İzahı ve Selçuk Emiri Kütüphanesi Temellük Kitabesi", **Dirim**, 1-2, İstanbul, 1941, s.1; a.mlf., "İstanbul'da Dioscorides Eserleri ve Artuklular", **Dirim**, 3-4, İstanbul, 1941, s. 129-134; a.mlf., "Artuklu Kütüphaneleri Üzerine Yeni Tedkikler", **III. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 1948, s. 221-224; a.mlf., "Quelques Nouveaux Exemples du Service Rendu par les Artoukides de l' Empire Seldjuk a'l' Histoire des Sciences", **Archives Internationales d' Histoire des Sciences**, 4, 1948, pp. 585-588.

⁶ Tanındı, a.g.e., s. 3-5; Filiz Çağman, "Anadolu Türk Minyatürü", **Anadolu Uygarıkları Ansiklopedisi**, V, İstanbul, 1982, s.984.

beylikdeki kitap koleksiyonları ve tezhip sanatının durumu ile ilgili bazı ipuçları verir. “Kitabû'l-hidaye” adlı eser⁷ Ebu Bekr Rebi b. Ahmed el- Ahaveyn en- Neccari tarafından telif edilmiştir.

Nüşhanın 1a sayfasındaki kayıta⁸ kitabın Saltuklu emirlerinden “Ziyaeddin Gazi”⁹ için hazırlandığı, 275 b'deki ketebe kaydında ise halife ismiyle ünlenen Şeref eliyle H. 510 Muharreminde (Mayıs 1116), Duvin¹⁰ şehrinde istinsah edildiği belirtilmiştir. Eser, ibtidai bir reyhani hatla, 276 varaga, Farsça, 23 satırlı, 246x150 mm. ölçüsündeki, tamir görmüş orta kalınlıktaki, krem renkli, ahârlı kağıda, cetsiz olarak yazılmıştır. 1a sayfasında Sultan I. Mahmud (sal: M. 1730-1754)'un ve vakf-ı harameyn müfettişi Derviş Mustafa'nın mührü ile muhtemelen Yavuz Sultan Selim (sal: M. 1512-1520)'e ait, büyük bir kısmı silinmiş bir mühür daha bulunur. Ayrıca 275 b ve 276 b'de Sultan II. Bayezid (sal: M. 1481-1512)'in mührü vardır.

Yazmanın bezemeleri ise oldukça sadedir. 1a sayfasında bulunan dikdörtgen levha ikiye bölünmüş, üstteki bölüme kitap ve müellifin ismi, altına kalan bölüme ise kitabın kimin okuması için hazırlandığı yazılmıştır. Altınla yazılan harflerin çevresine kırmızı tahrir çekilmiştir. Dikdörtgen levha ince, geçme bir bordürle sonlanmaktadır (Res. 1), (Çizim 1).

⁷ Süheyl Ünver, “Selçuklular Zamanında Kütüphaneler Üzerine Yeni Örnekler ve Bazı Mülahazalar”, **III. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 1948, s. 644; a.mlf., “Anadolu Selçukluları Zamanında Umumi ve Hususi Kütüphaneler”, **Atatürk Konferansları (1964-1968), II**, Ankara, 1970, s. 13 (Eserin envanter numarası burada 3649 olarak geçmektedir.); a.mlf., “Anadolu Selçukluları Kitap Süsleri ve Resimleri”, **Atatürk Konferansları 1971-1972, V**, Ankara, 1975, s. 86; a.mlf., “Selçuk Türkleri Basmelerinden Birkaç Örnek”, **Kültür Bakanlığı Kültür ve Sanat, VI**, Ankara, 1977, s. 35.

⁸ Faruk Sümer, **Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, Ankara, 1990, s. 23-29. Sümer, kitabeyi okumuş kitabedeki “Beygu”. “Tuğrul Bey”, gibi kelimelerin birer isim değil, ünvan olduklarını belirttikten sonra kitabın Ziyaeddin Gazi'nin okuması için hazırlandığını söylemiştir. Ayrıca yazmanın kitabesiyle Erzurum Tepsi Minaredeki kitabeyi karşılaştırmış, benzerliklerden istifade ederek Tepsi Minarenin eksik kitabesini de tamamlamıştır.

⁹ Ziyaeddin Gazi, kardeşi Ali bin Ebu'l- Kasım'ın ölümünden (muhtemelen 1124) sonra tahta geçen Saltuklu emiridir. Azimi'ye göre H. 526 (1131-32) yılında ölmüştür. (Abdülkerim Özyayın, “Fetihten Sonra Anadolu Türk Beylikleri-Saltuklular”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, 8**, İstanbul, 1989, s.159.

¹⁰ Kitabın hazırlandığı şehir olan Duvin, Erran bölgesindedir (Sümer, a.g.e., s. 26). Erran ise Azerbaycan'ın kuzeyinde Gürcistan'ın güneydoğusunda Aras ile Kör nehirleri arasında bulunan bir yerleşim birimidir ve büyük kısım Karabağ ismi ile bilinir (Şemseddin Samî, **Kâmûsu'l- A'lâm, II**, Ankara, 1996, s. 820).

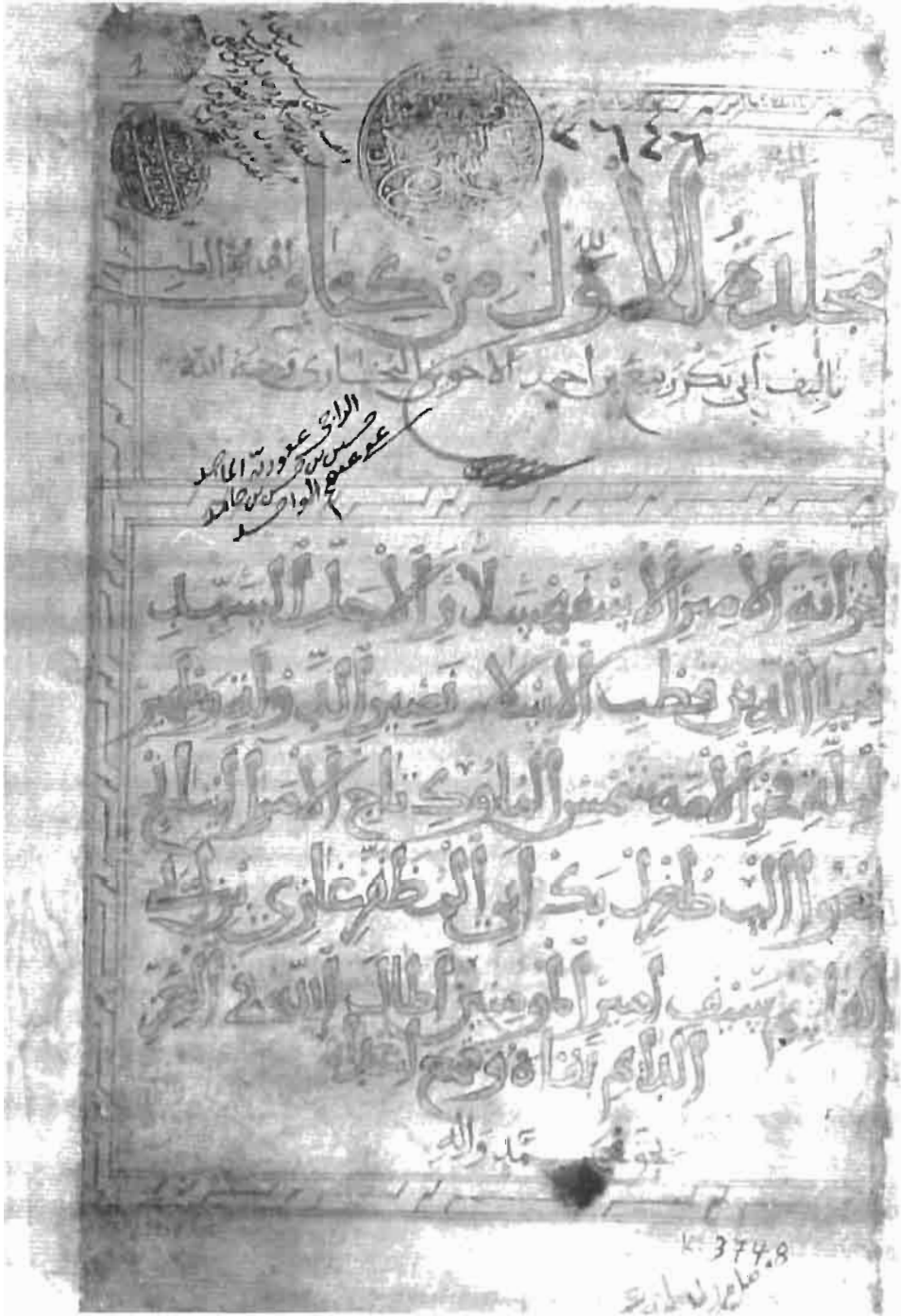
1b ile 5b arası fihrist olarak değerlendirilmiştir. 1b’de sayfanın başında bulunan yatay dikdörtgen paftaya siyah tahrirli altın kûfiyle “Fihristü’l- ebvâb” yazılmıştır. Yazıyı kıvrık dallar üzerine yerleştirilmiş siyah palmetler dolandır. Palmetlerin iç ayrıntıları kırmızıyla belirlenmiştir. Zemin ise siyah noktalarla doldurulmuştur (Res. 2), (Çiz. 2).

Eserin serlevhası fihristten hemen sonra 5b sayfasına yerleştirilmiştir. Bu sayfadaki yatay dikdörtgen paftaya, siyah tahrirli altın kûfiyle “Besmele” yazılmıştır. Yazıyı kıvrık dallar üzerine yerleştirilmiş altın palmetler dolandır. Palmetlerin tahrirleri kırmızıyla çekilmiş ayrıntılar ve zemin siyahla belirtilmiştir (Res. 3), (Çizim 3).

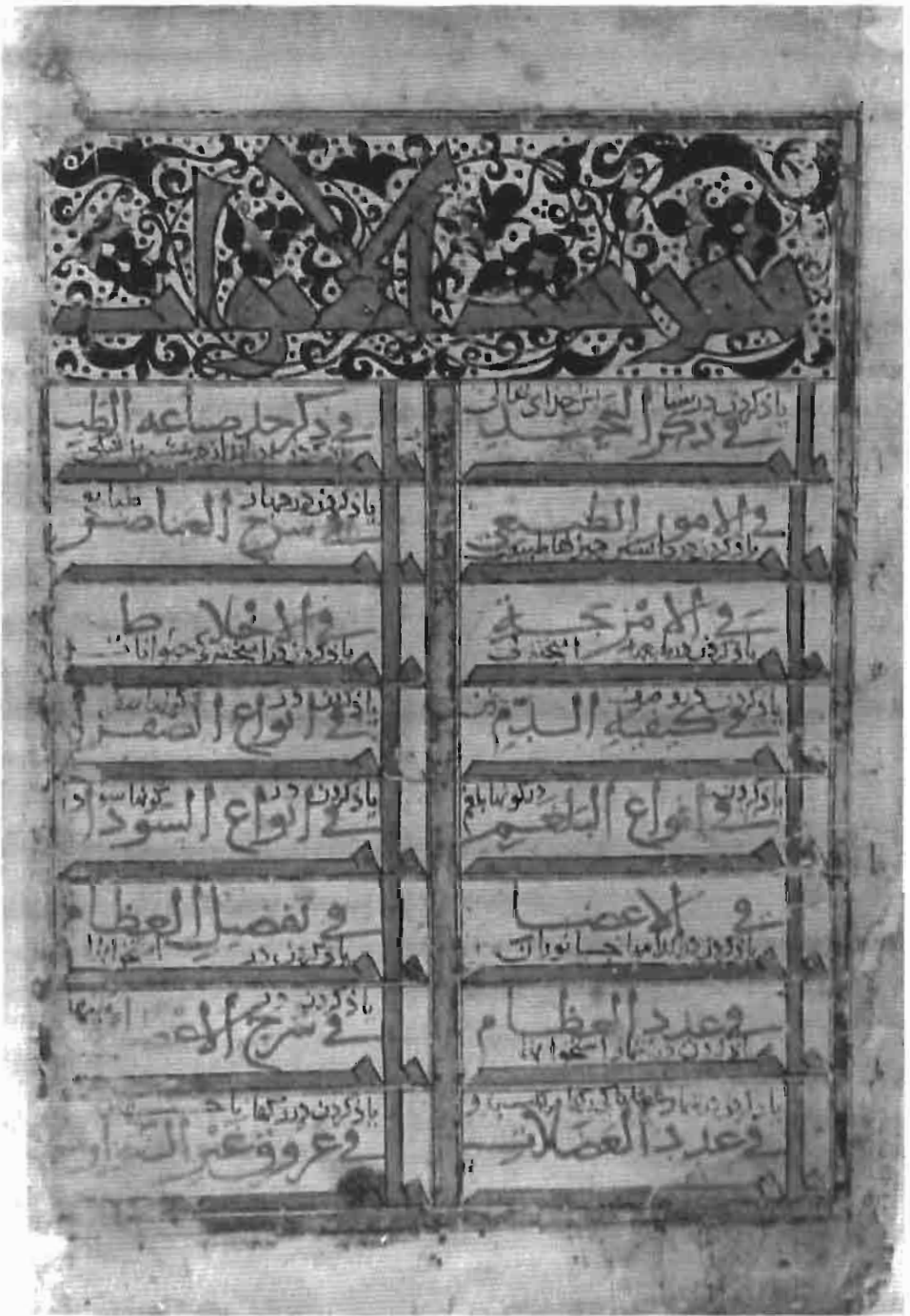
Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü No. 3646’da bulunan bu eser, Saltuklu emirlerinden biri için hazırlanmış, istinsah tarihini ve yapıldığı şehiri bildiğimiz tek eserdir. Eser, son derece sade süslemelere sahip olmasına rağmen yine de XII. yüzyıl başlarında bu bölgede üretilen yazmaların sayfa kompozisyonları, renk ve motif repertuarları hakkında önemli bilgiler vermektedir.

KAYNAKÇA

- ASLANAPA, Oktay, **Anadolu'da İlk Türk Mimarisi**, Başlangıcı ve Gelişmesi, Ankara, 1991.
- ATEŞ, Ahmet, "Hierî VI-VIII (XIII-XIV). Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", **Türkiyat Mecmuası**, VII-VIII, İstanbul, 1945, s. 94-135.
- BAYRAM, Mikail, **Anadolu'da Telif Edilen İlk Eser: Keşfu'l-Akabe**, Konya, 1981.
- ÇAĞMAN, Filiz, "Anadolu Türk Minyatürü", **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi**, V, İstanbul, 1982, s.984-1005.
- İBN BİBİ, (El Hüseyin b. Muhammed b. Ali El Ca'feri er- Rugadi), **El Evamirü'l- Ala'iyе Fi'l-Umuri'l Ala'iyе (Selçukname)**, I-II, Çeviren: Mürsel Öztürk, Ankara, 1996.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Fetihden Sonra Anadolu Türk Devletleri-Saltuklular", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, 8, İstanbul, 1989, s. 155-166.
- SÜMER, Faruk, **Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, Ankara, 1990.
- ŞEMSEDDİN SAMÎ, **Kâmûsu'l- A'lâm**, II, Ankara, 1996.
- TANINDI, Zeren, **Türk Minyatür Sanatı**, Ankara, 1996.
- ÜNVER, A. Süheyl, "Dioskorides'in Renkli Minyatürü ve İzahı ve Selçuk Emiri Kütüphanesi Temellük Kitabesi", **Dirim**, 1-2, İstanbul, 1941, s.1.
- _____ "İstanbul'da Dioscorides Eserleri ve Artuklular", **Dirim**, 3-4, İstanbul, 1941, s. 129-134.
- _____ "Artuklu Kütüphaneleri Üzerine Yeni Tedkikler", **III. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 1948, s. 221-224.
- _____ "Selçuklular Zamanında Kütüphaneler Üzerine Yeni Örnekler ve Bazı Mülahazalar", **III. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 1948, s. 642-646.
- _____ "Quelques Nouveaux Exemples du Service Rendu par les Artoukides de l' Empire Seldjuk a l' Histoire des Sciences", **Archives Internationales d' Histoire des Sciences**, 4, 1948, pp. 585-588.
- _____ "Anadolu Selçukluları Zamanında Umumi ve Hususi Kütüphaneler", **Atatürk Konferansları (1964-1968)**, II, Ankara, 1970, s. 3-27.
- _____ "Anadolu Selçukluları Kitap Süsleri ve Resimleri", **Atatürk Konferansları 1971-1972**, V, Ankara, 1975, s. 75-89.
- _____ "Selçuk Türkleri Besmelelerinden Birkaç Örnek", **Kültür Bakanlığı Kültür ve Sanat**, VI, Ankara, 1977, s. 30-35.

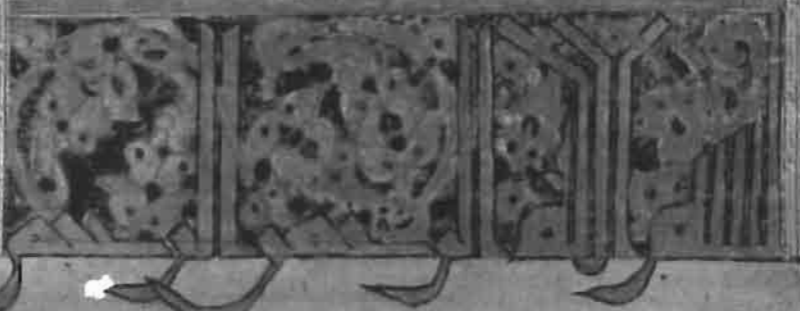
Resim 1: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, No. 3646, 1a.

Resim 2: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, No. 3646, 1b

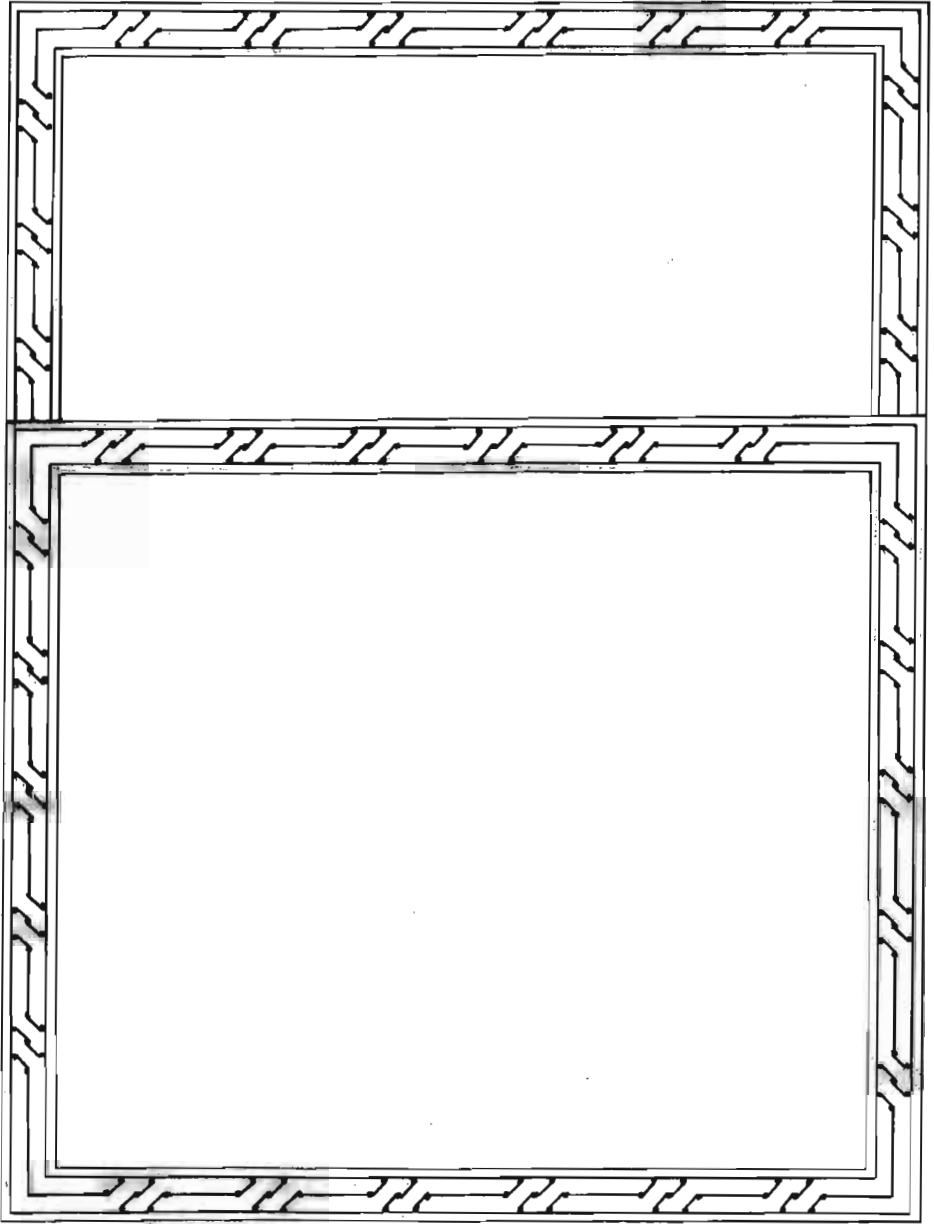
الاول في الحمد والمقدمة الكتاب

الاول في الحمد

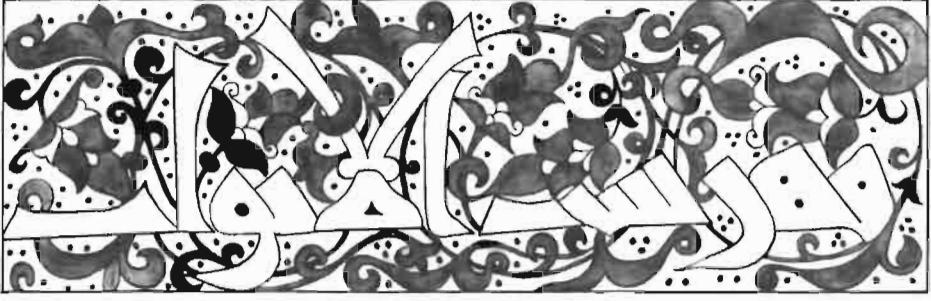

سائر من اريد ان يفيد كاره من واهم است وافريد كاره من
دوم است از معدني و نباتي و حيواني يافيد اين چهار گونه خلاق را
اعني ايمازي چون افلاك و ستارگان خننده و ناخنده و آتش
وهوا و آب و خاک يافيد اين چهار نامه از جبر قهارك الله
اخي الخالقين و باز سب كرد ايند اين جبرها را مزيد آوردن
اجسام معدني و نباتي و حيواني را بعد يافتن و استمداد يك
از ديكر بقدرت و حكمت خویش قهارك الله رب العالمين
ما رحله، حیوانات آدمی را بر كزید و شایسته كزید ایند مرخست
خویش را و آراسته كزید جان آدمی را بخرد روشن و از میان آدمیان
بغلام بران افريد و كرامی كزید ایند شان و حقیك باشار
فرستاد تا خلق را نگاه كند از هستی و با كمالی وی و كمال
و قدرت وی و بیا موزند ایماز آوردن نوی و به بغلام

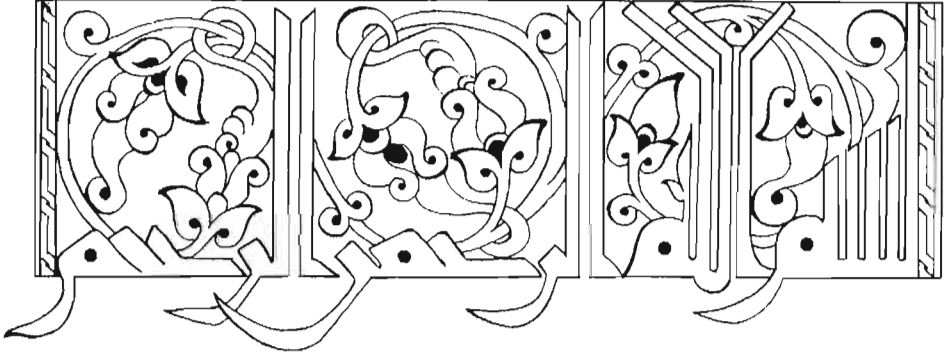
Resim 3: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, No. 3646, 5b.

Çizim 1: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, No. 3646, 1a.

Çizim 2: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, No. 3646, 1b

Çizim 3: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, No. 3646, 5b